

دایرةالمعارف قرآن در یک نگاه

جواد تاسمی

گروه ترجمه انگلیسی بنیاد پژوهشهای اسلامی

دایرةالمعارف قرآن، چاپ بریل، نخستین دایرةالمعارف قرآنی است که به زبان انگلیسی منتشر می‌شود. جلد اول آن (از حروف A تا D) در سال ۲۰۰۱ م منتشر شده و قرار است در چهار جلد و هر سال یک جلد آن منتشر شود.

بیشتر مقالات آن را محققان و اسلام شناسان برجسته غربی نوشته‌اند. سروراستار آن جین دامن مک‌آلیف (Jane Dammen Mc Auliffe) استاد دانشگاه جرج تاون است.

مروری بر مقدمه دایرةالمعارف

پیشگفتار دایرةالمعارف در سیزده صفحه به قلم مک‌آلیف نوشته شده است. نویسنده در پیشگفتار تاریخچه و سیر کلی تفسیر و پژوهشهای قرآنی را به اختصار بررسی می‌کند. مهمترین مباحث آن عبارتند از: مراحل اولیه انتشار و تفسیر قرآن و اختلاف نظرهای قرآن پژوهان در این باب، منازعات کلامی درباره حدوث و قدم قرآن و پیامدهای آن، مفسران

قرآن؛ از خود پیامبر اسلام گرفته تا صحابه بزرگ مانند علی رضی الله عنه، ابن عباس، ابن مسعود، ابی بن کعب، مجاهد بن جبیر، عکرمه، سعید بن جبیر، حسن بصری، مقاتل بن سلیمان، سفیان ثوری، سهل تستری و... توصیفی از تفسیرهای مفسران نامدار شیعه؛ همچون تفسیر عیاشی، تفسیر قمی، شیخ طوسی و شیخ طبرسی، برشمردن برخی دیگر از انواع تفاسیر؛ مثل تفسیرهای پراکنده عرفانی سهل تستری، تفسیر سلمی، قشیری، روزبهان بقلی و تفسیر منسوب به ابن عربی، تفسیرهای فقهی قرآنی؛ مثل تفسیر جصاص، هراسی، محمد بن عبدالله بن عربی و تفسیر قرطبی. ذکر تفسیرهایی که به زبانهای دیگر مثل فارسی، اردو، و ترکی در قرن بیستم میلادی نوشته شده و نیز تفسیر علامه طباطبائی، محمد عبده، سید قطب، ابوالعلاء مودودی و... کسانی که در زمینه‌های دیگر قرآن؛ مانند لغت‌شناسی، ناسخ و منسوخ، شأن نزول آیات، محکم و متشابه، فصاحت و بلاغت و... تحقیق کرده‌اند و همچنین نخستین ترجمه‌هایی که از قرآن کریم به زبانهای اروپایی صورت گرفته، از جمله مباحث دیگر آن است.

نگرشی کلی

مفاهیم قرآنی، اعلام، مکانها، حوادث مهم و کلمات کلیدی قرآن، مدخلهای عمده این دایرة المعارف را تشکیل می‌دهند. حجم مدخلها، برحسب اهمیت و به لحاظ پیوندشان با

موضوع مورد بحث، تفاوت یافته و سعی شده است آنچه به گونه‌ای با قرآن، تفسیر و علوم و فنون قرآنی ارتباط دارد در آن گرد آید. برای نمونه «Abraham» (ابراهیم رضی الله عنه) یکی از مدخلهای آن را تشکیل می‌دهد؛ زیرا نام آن حضرت در قرآن آمده و شرح حال او با استناد به احادیث و روایات و کتابهای آسمانی و گزارشهای تاریخی بیان می‌شود. در مدخل «African Literature» (متون افریقایی)، نقش قرآن در محافل آموزشی، تفسیرها و تحقیقات قرآنی، شخصیت‌های اثرگذار و مهمترین آثار مربوط به قرآن در افریقا مورد بحث قرار می‌گیرد. در برخی دیگر از مدخلها نیز بحثهای تحقیقی نسبتاً مفصّلی درباره مباحث مهم مطالعات قرآنی دیده می‌شود؛ مثل مدخل «Art and Architecture» (هنر و معماری)، «Chronology and the Quran» (وقایع نگاری و قرآن)، «Calligraphy» (خوشنویسی) و...

واژه‌های قرآنی هر جا برابر نهاده تثبیت شده‌ای در زبان انگلیسی دارند، ترجمه انگلیسی آن می‌آید؛ مثل «آدم و حوا» در برابر «Adam and Eve»، و هرجا برابر نهاده دقیق انگلیسی نداشته‌اند و در زمره اعلام هستند، اصل عربی آن حرف نویسی می‌شود؛ مثل «ذوالکفل» به صورت «Dhul - Kifl».

از آن جا که پژوهندگان مختلف، مقالات را با هدفی توصیفی و دانشنامه‌ای نوشته‌اند، گرایشهای اعتقادی و سوگیریهای فردی در آنها

کمتر بروز می‌کند، هرچند در توصیف و تبیین موضوع یا شخصیتی، گاه دانش و نگرش خاص هر نویسنده نیز رخ می‌نماید؛ برای نمونه نام ابوبکر و علی علیهما السلام در دو مدخل آمده است، اما شرح احوال ابوبکر فقط در ده سطر و شرح احوال علی علیه السلام در ۸۰ سطر یک ستونی می‌آید، گذشته از آن که مطالبی که در شرح زندگی امام علی علیه السلام آمده، بیشتر براساس دیدگاههای شیعه است و نه اهل سنت. حال آن که مدخل «عایشه» پنج صفحه دایرة المعارف را به خود اختصاص داده و نزاعهای شیعه و سنی درباره عایشه با یکدیگر مقایسه شده است.

برخی از نخستین مدخلهای آن که در متن اصلی براساس حروف الفبای انگلیسی تنظیم شده‌اند عبارتند از: هامون، سقط جنین، ابرهه، ابراهیم، نسخ، ابوبکر، ابولهب، حبشه، عاد، آدم و حوا، عبادت، امریکاییهای افریقایی، متون افریقایی، بعد از ظهر، عصر جاهلیت، کشاورزی و درختکاری، احمدیه، باد و هوا، عایشه، اسکندر، علی بن ابی طالب، صدقات، محکم و متشابه، فرشتگان، تشبیه، دجال، مکاشفات، ارتداد، مسجد الاقصی، زبان عربی، خط عربی، اعراب، عرفات، آرات؛ باستان‌شناسی و قرآن ...

مقایسه «دایرة المعارف قرآن» با «دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی»*

گرچه مقایسه بین دایرة المعارف قرآن و

دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی خود مجال بیشتری می‌طلبد، بی‌مناسبت نیست که در این جا نظری کوتاه و گذرا بر این دو اثر بیفکنیم. دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی به اشراف استاد بهاء‌الدین خرمشاهی، در زمینه پژوهشهای قرآنی در زبان فارسی اثری است ارزشمند و گرانسنگ. این دانشنامه توانسته است یکی از نیازهای اصلی پژوهشی در حوزه مباحث قرآنی را برآورده سازد و اطلاعات بسیاری را در باب قرآن و پژوهشهای قرآنی در خود گرد آورد. با این همه، بخش زیادی از دانشنامه قرآن شرح احوال قرآن‌پژوهان است که بیشتر از زبان خود آنان و گاه با تفصیل آمده است. این کار در دایرة المعارف قرآن چاپ بریل صورت نگرفته و تنها به منابع و نوشته‌های پژوهندگان قرآن در زبانهای گوناگون بسنده شده است. دانشنامه قرآن با این که دامنه وسیعی از اطلاعات گوناگون قرآنی را دربر دارد، چنین می‌نماید که از نظر محتوایی و پژوهشی به پایه دایرة المعارف قرآن نمی‌رسد؛ با این حال باید تحقیق دقیقتری در این زمینه صورت گیرد.

بعضی مدخلهای دانشنامه قرآن، بویژه مدخل شخصیتها، اقوام، طوایف و مکانهای جغرافیایی، شرح و تفصیلی بیش از حد متعارف در دانشنامه یافته‌اند و بیشتر از منابع فرعی مثل دایرة المعارفها، فرهنگها و... اقتباس شده‌اند؛ اما دایرة المعارف قرآن چاپ بریل به مفاهیم

* دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، به کوشش بهاء‌الدین خرمشاهی، انتشارات دوستان - ناهید، ۱۳۷۷.

بیشتر عنایت داشته، مباحث مهم را تشخیص داده و از منابع اصیل و مراجع اولیه استفاده کرده است؛ برای نمونه دانشنامه قرآن بحث «ارتداد» را در نیم صفحه آورده با ارجاع تنها به یک منبع که آن هم دایرة المعارف تشیع است، اما دایرة المعارف قرآن چهار صفحه را به بحث «ارتداد»، اختصاص داده و به بیش از دوازده منبع مراجعه کرده است. «معراج» در دایرة المعارف قرآن در چهار و نیم صفحه با ارجاع به منابع بسیار و در دانشنامه قرآن در دو صفحه آمده است. «برزخ» در دانشنامه قرآن در یک و نیم صفحه بدون ارجاع به منبعی و در دایرة المعارف قرآن در سه صفحه با ارجاع به بیش از سی منبع نوشته شده است. «تشبیه و تنزیه» در دانشنامه قرآن کمتر از یک صفحه و در دایرة المعارف قرآن در چهار صفحه، «باد در قرآن» در دانشنامه قرآن کمتر از نیم صفحه و در دایرة المعارف قرآن در چهار صفحه و «حدوث و قدم قرآن» در دانشنامه در یک صفحه

و در دایرة المعارف در پنج صفحه آمده است. «بسمله» فقط دو صفحه دانشنامه قرآن و هفده صفحه دایرة المعارف قرآن را دربر گرفته که دوازده صفحه آن تصویر خطوط قدیم نسخه‌های خطی گوناگون قرآن است.

نویسندگان دایرة المعارف قرآن چاپ بریل در شرح و بیان مفاهیم قرآنی، اعلام، وقایع مهم، کلمات کلیدی و... پیوسته به تفسیرهای معتبر قرآن؛ مثل تفسیر طبری، زمخشری، ابن کثیر، سیوطی، سید قطب، المیزان و... استناد و از مراجع معتبر قرآنی، فقهی، تاریخی و تفسیری استفاده می‌کنند. امید می‌رود که این اثر در کنار دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی بتواند بسیاری از نیازهای پژوهشی پژوهشگران علوم قرآنی و اطلاعات مورد نیاز عموم خوانندگان علاقه‌مند به مباحث قرآنی را برآورده سازد.

□